

František Šamalík

Agentománie

V době známých poznaňských událostí (1956) přijalo mnoho československých komunistických intelektuálů s velkou kritičností oficiální výklad těchto událostí. Tvrdilo se v něm, že za spontánními projevy nespokojenosti poznaňských pracujících jsou skryty diverzní prvky amerických a vůbec imperialistických agentur. Za daleko přesvědčivější a sympatičtější považovali interpretaci těch polských politiků, kteří realističtěji vysvětlili tyto protesty z chyb a nedostatků hospodářské a sociální politiky. Z takového výkladu vyplynulo, že silící projevy nespokojenosti nelze vyřešit zesílením bezpečnostních a jiných donucovacích orgánů, ale příslušnou změnou politické, hospodářské a sociální situace, což se také stalo základem programu nového politického (Gomulkova) vedení.

Tedy se zdálo, že sice obtížně, ale nezadržitelně mizí z politického slohanu i politické praxe dlouho pěstovaná a dlouho účinná „agentománie“. Z procesu jsme se dovídali, že významní politici a veřejní pracovníci byli agenti amerických, německých, anglických, francouzských, italských a jiných rozvědek. Z úst našeho předního politika jsme slyšeli, že cizí agenti k nám pronikají po zemi, pod vodou i vzduchem. Mnohé politické a sociální události se vysvětlovaly podvrtnou činností cizích a zvláště amerických rozvědek. Nálepku „agent“ dostávali i takoví politické, jako Nehrú a Mossadek i takoví humanisté jako Schweitzer.

Tím přirozeně nemíním popírat ani existenci rozvědek, agentur a agentů, ani nutnost ochrany státního tajemství atd. Jde mi o policejné bezpečnostní deformaci v pojetí politiky a politických událostí, která byla tímto způsobem vštěpována veřejnosti. V tomto pojetí ztrácela mnohá politická hnutí sociální charakter, neboť reálný pohyb a snahy sociálních sil se pokládaly za vnější a klamné, za něco, co bylo inspirováno a programováno neviditelnými rozvědkami a jejich agenturami, skutečnými autory a režiséry politických dramát současného světa. Z tohoto bezpečnostně deformovaného názírání na politiku narůstala síla a vliv agenturních sítí do gigantických rozměrů. Jejich neuvěřitelně fantastická síla stačila k „vysvětlení“ a „pochopení“ i tam, kde by jinak bylo třeba skutečné analýzy sil, respektující všechna významná fakta — zvláště v těch případech, kdy by taková analýza byla z těch či jiných důvodů nepřijemná.

V této atmosféře ztrácela politika logiku a souvislosti, byla čímsi naprosto nevypočitatelným, či aspoň byla nevypočitatelná v té míře, v níž zájem rozvědek zůstávaly neznámou veličinou. Vyzážením této nevypočitatelnosti byla podezřívavost, přijatelněji vyjadřovaná jako bdělost a ostrážitost. Atmosféra „agentománie“ se ostatně ukázala jako funkční ve

sporech se skutečnými či domnělými politickými odpůrci, neboť napomáhala jejich diskreditaci nebo likvidaci, což bylo ulehčeno i tím, že trestní zákonodárství i pojetí justice bylo v souladu s touto agentománií.

Plyne z toho, že agentománie nebyla jen jakýmsi sociálním mýtem zbaveným reálného významu a reálného základu. Je do určité míry oprávněná tam, kde se významné sociální síly ještě nestaly politickými silami nebo kde byly zbaveny politického významu, tj. tam, kde tyto síly ještě nejsou, nebo kde nemohou být nositelem samostatných politických akcí. Jinak řečeno — tam, kde demokracie není reálnou formou projevu sociálních sil. V této situaci se politika koncentruje ve špičkách, v nich se proto koncentrují i různé sociální tendence a tedy i nevyočitatelnost a podezřívavost. A v nich se proto koncentrují (aspoň v tendenci) i obranné prostředky proti podezřívavosti — nadměrná loajalita, kupování a prodejnost, neupřimnost, uzavřenost, intriky.

A v této situaci vzniká zdánlivý paradox: ten, kdo má nejvíc moci, má zároveň i nejvíc strachu — o své postavení, o své hodnocení, o své dílo, neboť si přilíží dobře uvědomuje, že někdo jiný (a tedy stálá otázka: kdo asi?), kdo pronikne na jeho místo (a získá tím jeho mocenské prostředky, získá možnost „všechno změnit“). Proto ta stálá neodbytná otázka, zda někdo někoho někde v nějakém směru neovlivňuje. Půda pro agenty a ještě spíše pro agentománie je tak dokonale připravena. Je tedy dobré použít všeho, co dá více informací i o nejbližších a blízkých spolupracovnících.

Tento typ politiky předpokládá, že každý člen vedoucí skupiny přijímá příslušná „pravidla hry“, což v podstatě znamená osvojit si umění intrik a metod kabinetní politiky. Není zde přípustné ucházet se o podporu společnosti ve snaze prosadit jiné stanovisko ve vedoucí skupině. K lidu se může tato skupina obracet jen jako „celek“ — at' už proto, aby demonstroval souhlas, nebo proto, aby potvrdil diskreditaci určitých osob, myšlenek nebo činů.

Jakmile spor o politickou orientaci přesáhne rámec vedoucí skupiny — at' už z její vůle, nebo proti ní — znamená to průlom do kabinetní politiky, vstup různých společenských sil do politického života. Střet této „zpolitizované vlny“ s tendencí „udržet situaci v rukou“, tj. ubránit určité principy kabinetní politiky, dramatizuje situaci, vyvolává a udržuje neklid, zvýšenou emocionálnost a netrpělivost, což ve svém souhrnu aktivizuje a politizuje další a další společenské síly. Je úplně přirozené, že neklid a netrpělivost jsou tím větší, čím větší hrozbu představuje pro „probuzené“ sociální vrstvy návrat ke staré kabinetní politice.

Tento stav se u nás vytvořil po lednu a právě tento stav si vynucuje nový přístup k hodnocení politické

činnosti. Vynucuje si vážnou a odpovědnou analýzu různých sociálních a politických sil, jejich orientací, snah a možností. Bohužel, na tuto analýzu nejsme stále ještě připraveni, neboť dřívější systém ji nepotřeboval a zároveň zanechal i nepříjemné dědictví — tendenci nazírat na „neplánovanou“ aktivitu společenských sil jako na cosi rozkladného a nebezpečného. První muž ve státě mohl pochopit kritický duch IV. sjezdu spisovatelů nebo studentský Strahov jen v souvislosti s „cizími vlivy“.

Toto deformované vidění pro lednu opouštíme, neboť v situaci, kdy politika není kabinetní, ale společenskou záležitostí, musí vedoucí politické síly znát rozložení politických sil i sociální základnu různých politických a světónázorových orientací. Musí vidět naši vnitřní i mezinárodní politickou situaci v její loajalitě, musí zakládat politická rozhodnutí na reálném hodnocení všech významných faktorů a ne na apriorních ideologických nebo jiných schématech. Vedoucí politické síly obnovují faktickou platnost demokratických principů, tzn. obnovují rovnost šancí pro různá autonomní sociální a politická seskupení. Vytvářejí tedy stav, v němž každá hranice omezující individuální a společenskou iniciativu má mít precizní ústavní a legální zdůvodnění. Vytvářejí prostor pro různost cílů a orientací a právě proto je znalost sociálního a politického významu těchto různých orientací předpokladem jejich vlastních politických rozhodnutí a postupu.

S jakousi tvrdostí se však stále udržují prvky dřívějšího, předlednového nazírání na naši politickou situaci. Svou podstatu jsou výrazem nechuti nebo neschopnosti přijmout principy demokracie, rozloučit se s dřívějším autoritativním režimem. Autoritativní systém měl klasickou jednoduchost a jednotnost a trval zachováním této jednotnosti a jednoduchosti. Nemohl připustit žádné prvky, jež s ním nebyly v souladu. Proto také vznikal ten podivný jev, že tak silný a monolitní systém označoval jako nebezpečné a ohrožující celý systém sebenepatrnější odchylky od oficiálních stanovisek. Pro tento systém to bylo logické a nevyhnutelné, neboť nemohl trvat jinak než jednotou. Jakmile by skutečně a trvaleji připustil legální a oficiální pluralitu stanovisek, připustil by svou proměnu a zánik.

Demokracie je demokracií právě tím, že nezná ani tuto jednoduchost, ani tuto jednotnost, že připouští různorodost. Z hlediska autoritativního systému a autoritativního myšlení je už sám tento fakt plný úskalí a ohrožení. A protože je nejen přirozené, ale i nevyhnutelné, že se v našich politických kontraverzích, ovlivněných netrpělivostí, morálním rozhořčením atd., vyhrocují na obou pólech extrémní stanoviska, mluví autoritativní myšlení o ohrožení socialismu a jiných základních hodnot, aniž se zabývá reálnou silou těch, od nichž lze toto ohrožení očekávat.

Poslanec a generál Kodaj, tedy muž, který v obou svých určeních by měl rozhodovat na základě znalosti sil a jejich záměrů, volá na poplach proti 2000 slov, v nichž spatřil výzvu ke kontrarevoluci, aniž blíže určil *síly kontrarevolucionářů*, což měl udělat jako politik i jako voják.

Už jsem řekl, že z hlediska autoritativního systému jsou obavy tohoto druhu naprosto přirozené a logické. Pro většinu naší společnosti, pro většinu socialistů je však právě tento systém nepřirozený a nelogický — proto se obávají jeho obnovy. Tak se střetávají dvoje obavy — obavy z demokratizace a obavy z obnovy nedemokratického systému. Z prvních vyplývá nechuť ke svobodě sdružování a spolčování a ke svobodě projevu — z druhých rozhodná obrana těchto svobod. Oboje obavy jsou přitom motivovány zájmem o socialismus. Tyto protikladné obavy dokazují, že v těchto sporech nejde o jeden socialismus, že každá soupeřící strana určuje svá stanoviska z hlediska určité koncepce socialismu.

To je podstata našich sporů, které tak zdramatizoval varšavský dopis. V něm byly obavy našich Kodajů povýšeny do významnějšího, oficiálnějšího a organizovanějšího stupně. Čteme v něm o revisionismu a musíme přiznat, že opravdu radikálně revidujeme dřívější pojetí socialismu a socialistického politického systému — inspirujeme se přitom mj. i stanovisky XX. sjezdu KSSS. Čteme v něm, že strana se vzdává některých svých pozic a musíme uznat, že je to oprávněné, neboť strana skutečně „dovoluje“ samostatnou, autonomní existenci a činnost různých seskupení, která byla dříve bez zbytku podrobena jejímu řízení.

Vytýkají se nám tedy naše snahy o takový socialismus, který má v sobě imanentně zahrnovat demokracii a lidskost, větší rozsah ekonomického a politického osvobození člověka a společnosti, snahy spojené s jistotou, že takový socialismus odpovídá naší současnosti i našim tradicím, že takový socialismus pevněji zakotví v naší sociální a národní struktuře. Nemyslím, že naše jistoty pramení z nějakého fatalistického přesvědčení „o nezničitelnosti“ a „nevyhnutelnosti“ socialismu nebo že vycházejí z laciného a ošidného optimismu. Jestliže říkáme, že „socialismus je pro nás jedinou alternativou“, je to tvrzení aktivistické, vycházející z přesvědčení, že tato orientace komunistů získá souhlas rozhodujících vrstev společnosti.

Naše jistoty se opírají o nepopíratelný fakt: strana, která se vzdala mocenských prostředků řízení společnosti a jež provedla hlubokou kritiku vlastní minulosti — vystavena přitom otevřené kritice společnosti — nejenže neztrátila vedoucí postavení, nýbrž získala nespornou hegemonii, hegemoni v právním slova smyslu, neboť je výrazem spontánní důvěry a souhlasu. Tato strana disponuje nejlepšími politiky a organizátory a tato strana má ve svých řadách a mezi svými spojení mzkovou kapacitu schopnou plně

zabezpečit její kulturní a morální vedení. Všechna ostatní politická a zájmová sdružení — dřívější i nově vznikající — zdůrazňují ve svých programových cílech socialismus, demokracii a humanost — tedy právě ty principy, jež tvoří základ politiky progresivních komunistů a které tedy mohou ulehčit spolupráci socialistických sil. Socialistická, demokratická a humanistická orientace strany a společně koresponduje — přes možná dočasná nedorozumění — s úsilím světové pokrokové veřejnosti, jež se tím stává našim spojencem vůči možným antisocialistickým a antikomunistickým kalkulacím reakčních sil. K výčtu těchto jistot přirozeně patří i jistota, kterou nám dává síla socialistických zemí i přijaté principy jejich vzájemných vztahů — především respektování suverenity.

Z těchto jistot, o jejichž realitě se může každý nezaujatý pozorovatel kdykoli přesvědčit, čerpáme přesvědčení o uskutečnitelnosti programových cílů daných v akčním programu, které XIV. sjezd jistě dále zpřesní a obohatí. Je tu ovšem ještě sféra „chtění“, ale jsme si vědomi gramsciovského „předvídáme v té míře, v níž uskutečňujeme“. A právě z hlediska těchto jistot nám zní příliš antikvárně takové zdůvodnění obav o náš další vývoj, v nichž znovu zaznívá ohlas uvedené policejné byrokratické deformace v nazírání na politický vývoj.

I demokratická společnost formuluje v abstraktní poloze určité „obavy“ vyplývající z činnosti extrémních sil, aby tyto „obavy“ přeměnila v precizní právní rámce pro činnost jednotlivců i skupin. Je více než zřejmé, že právní rámce, vytvořené před lednem, nebyly pro demokratický život adekvátní a že po lednu jsme zatím neměli ani příliš času k tomu, abychom je nově vytvořili — nemluví o tom, že ne všechno je v této oblasti jasné a že nikoli všichni političtí reprezentanti mají sympatie pro důslednou demokracii.

Obavy mají přirozeně svůj význam v politické oblasti, neboť rozrušují neodůvodněné, neoprávněné a proto i zhoubné sebevědomí. Platí to však za předpokladu, že tyto obavy (nebo opačně — sebevědomí, jistota) jsou výsledkem vážné analýzy sil. Bohužel, v politických sporech mají „obavy“ někdy — a toho jsme právě dnes očividní svědky — pouze manipulační význam. Ohrožení a nebezpečí se zdůrazňuje pouze proto, aby se dosáhlo přijetí takových protiopatření, jež by ve svém souhrnu vlastně znamenala pronikavou modifikaci demokracie. Proto se musí dramatičovat situace tam, kde je klid, proto se musí hledat souvislosti tam, kde nejsou, proto se musí dodávat význam tomu, co není příliš významné a proto se také můžeme setkat s provokacemi, jež mají tyto kontrarevoluční a agentní souvislosti prokázat (zprávy o nálezech zbraní).

Jestliže odmítáme tyto „obavy“, pak proto, že chceme nejen zachovat, ale i rozvíjet náš demokratický proces. V žádném případě nechceme demokracii

bránit tím, že ji usmrtníme. Z hlediska demokracie v nás mohou vzbuzovat obavy pouze ty síly, jež odmítají přijmout princip rovnosti (rovných možností) a obecně závazné právní rámce (jež je třeba urychleně reformovat). Síly vymykající se demokracii, síly pučistické, jež se nechťejí vřadit do demokracie a které se organizují proti demokracii. Intenzita našich obav musí však odpovídat významu těchto sil — nemůžeme z izolovaných a nevýznamných (nevýznamných, pokud nenacházejí sociální odezvu) extrémů vyvozovat taková protiopatření, která omezí možnost svobodného projevu socialistů a demokratů. Do té míry dramatičovat nebezpečí extrémů může vlastně pouze ten, kdo se domnívá, že právě po těchto extrémech touží celá společnost a že tedy musíme vytvářet takový politický systém, který by chránil společnost před ní samou.

Chceme posuzovat naši situaci a náš vývoj demokraticky, a proto nemůžeme souhlasit s dramatičací nebo diskreditací demokratické iniciativy a přirozených důsledků demokracie. Máme ovšem za sebou dlouhodobé dědictví autoritativního režimu, jež se u nás doma prostřednictvím různých sil také podílí na této dramatičaci a diskreditaci, neboť stále ještě vidí nebezpečí ve všem, co není oficiální, co je samostatné, iniciativní atd. Je to přirozené a zde je dnes nejvlastnější a nejdůležitější pole pro činnost všech těch, kteří spolu se stranou chtějí socialismus a demokracii.

LL č. 24, 8. srpna 1968

Josef Škvorecký Laická sémantika

Jeden pokrokový docent dělal si brzy po Únoru šoufky z idealistické teorie, podle níž všechny spory tohoto světa koření v mnohoznačnosti slov. I já se tomu tehdy smál, spolu s rozjařenou posluchárnou na filosofické fakultě, jenže od té doby mě smích přešel a pomalu, ale jistě kloním se sám k onomu idealismu.

Jeden pokrokový novinář kteréhosi z bratrských států pronesl nedávno tento přírtek: „At žije marxismus-leninismus ve své správné interpretaci!“ Správnou interpretaci nedefinoval; soudě však podle jeho vlasti, bude to ta interpretace, jež proti idealistickým filosofickým názorům argumentuje variantou čínské zdí. Laik v sémantice, jako jsem já, se proto přes své laičtví nutně zamyslí nad významem pojmu „správný“ v souvislosti s interpretací marxismu, a poučen poučkami z dávných školení usoudí, že správné je patrně to, co ob stojí před kritériem praxe.

Jenomže co — v případě marxismu — znamená slovo „obstát“?

Kdysi jsem si myslel, že marxismu poněkud rozumím, přestože nejsem straník. Tato iluze mě později opustila. Krátce po maďarských událostech povolali mě na jistá